

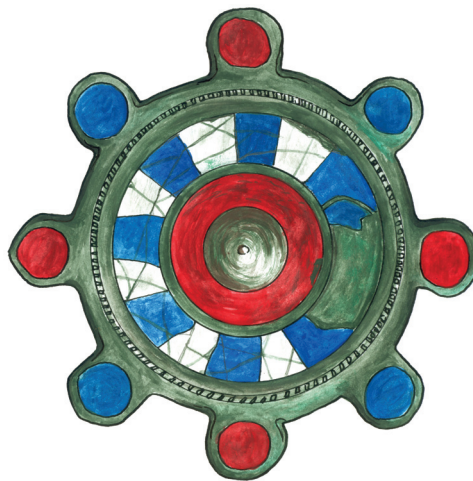
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVIII
2006

WARSZAWA 2006 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVIII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran, Andrzej Jacek Tomaszewski
Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka brązowa
z Babiego Dołu-Borcza, pow. Kartuzy (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: enamelled bronze disc brooch
from Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy (drawn by L. Kobylińska)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2006

© Autorzy, 2006

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją kultury
finansowaną przez
Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma@pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Elżbieta Ciepielewska, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z badań powierzchniowych w międzyrzeczu Pilicy i Wisły 3
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from surface surveys between the Pilica and Vistula rivers
- Barbara Bargieł, Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych 65
The Strzyżów Culture in the light of burial finds
- Jan Schuster, O późnych zapinkach kapturkowych (A II 41) 101
Late spring-cover brooches (A II 41)

MISCELLANEA

- Anna Drzewicz, Niezdobiony naszyjnik brązowy z haczykowatym zapięciem ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 121
Bronze plain neck ring with hooked terminals from the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
- Anna Strobilin, Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski 127
Bronze tweezers from Oksywie Culture cemetery at Wyczechowo, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Agnieszka Urbaniak, Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski 145
Provincial Roman disc brooch from Wielbark Culture cemetery at Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Uwagi o niektórych typach zapinek II grupy serii wschodniej Oscara Almgrena 159
On selected variants of Oscar Almgren group II, eastern series, brooches
- Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Stanaśzek, Hanna Mańkowska-Płiszka, Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich 185
Modła, grave 169 – first skull trepanation from the Roman Period at the territory of Poland
- Aleksandra Żórawska, Grób kultury wielbarskiej z cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Tynwałdzie na Pojezierzu Iławskim 201
A Wielbark Culture grave from an Early Iron Age cemetery at Tynwałd in Iława Lake District

MATERIAŁY

- Andrzej Jacek Tomaszewski, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z cmentarzyska kultury grobów klozowych w Wieliszewie 209
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from a Cloche Grave Culture cemetery at Wieliszew
- Teresa Węgrzynowicz, Cmentarzysko kultury grobów klozowych w Wieliszewie, pow. legionowski 215
Cemetery of Cloche Grave Culture at Wieliszew, distr. Legionowo
- Radosław Prochowicz, Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Strzyżowie, pow. hrubieszowski, w świetle badań z lat 1935–1937 i 1939 265
Late Pre-Roman and Roman Period settlement from Strzyżów, distr. Hrubieszów. Insights from investigation made in 1935–1937 and 1939

Andrzej Maciałowicz, Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski Przeworsk Culture cemetery from Late Pre-Roman Period at Suchodół, distr. Sochaczew	283
ODKRYCIA	
Marek Zalewski, Rogowy harpun z rzeki Wilgi An antler harpoon from the Wilga river	371
Jerzy Libera, Niecodzienny zabytek z Polesia Lubelskiego An unusual artefact from Polesie Lubelskie	372
Jerzy Libera, Barbara Matraszek, Znaleźiska grobowe (?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu Burial finds (?) from the Mierzanowice Culture in Mazowsze	374
Tadeusz Wiśniewski, Unikatowy zabytek spod Starachowic A unique find near Starachowice	375
Marek Florek, Siekierka brązowa z miejscowości Senisławice, pow. kazimierski Bronze axe from Senisławice, distr. Kazimierza Wielka	377
Mirosława Andrzejowska, Łukasz Maurycy Staniszek, Groby klozowe na warszawskiej Sadybie Cloche graves from Sadyba in Warsaw	378
Radosław Prochowicz, Szpila holenderska ze stanowiska 4 w Tomaszach, pow. ostrołęcki Holstein pin from Tomasz, distr. Ostrołęka, site 4	384
Zbigniew Nowakowski, Nowe znaleziska z Kamieńczyka, pow. wyszkowski New finds from Kamieńczyk, distr. Wyszaków	388
Piotr Łuczkiwicz, Perespa – kolejne cmentarzysko z okresu rzymskiego ze wschodniej Lubelszczyzny? Perespa – a previously unknown Roman Period cemetery from the eastern Lublin Region?	390
Renata Madyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega, Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach Prusick, distr. Sanok, site 25. The first Przeworsk Culture cemetery recorded in the Polish Carpathians	394
Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Staniszek, Andrzej Grzymkowski, Nieznane cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Żmijewie Kościelnym i Żmijewie Gajach, w pow. mławskim New cemeteries from the Roman Period at Żmijewo Kościelne and Żmijewo Gaje, distr. Mława	401
Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Cezary Sobczak, Ażurowa zapinka ze wsi Szczeberka, pow. augustowski – import czy naśladownictwo? Openwork brooch from Szczeberka, distr. Augustów: import or imitation?	407
Marek Florek, Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy z Sandomierza Early Medieval inhumation burial from Sandomierz	410
WYKAZ SKRÓTÓW	413

ALEKSANDRA ŻÓRAWKA

GRÓB KULTURY WIELBARKSIEJ Z CMENTARZYSKA Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA W TYNWAŁDZIE NA POJEZIERZU IŁAWSKIM

A WIELBARK CULTURE GRAVE FROM AN EARLY IRON AGE CEMETERY AT TYNWAŁD
IN IŁAWA LAKE DISTRICT

Okolice Jeziora Tynwałdzkiego należą do najlepiej rozpoznanych pod względem archeologicznym terenów na Pojezierzu Iławskim. Jest to efektem intensywnej działalności w latach 30-tych ubiegłego stulecia kierownika kwidzyńskiego muzeum (*Heimattmuseum „Westpreussen” in Marienwerder*) – Waldemara Heyma oraz nauczyciela z Tynwałdu (*Tillwalde, Kr. Rosenberg*) – Alfreda Ruppelta, późniejszego kierownika muzeum w Malborku (*Heimattmuseum Marienburg*). Zarejestrowano i przebadano wówczas szereg stanowisk, głównie z wczesnej epoki żelaza i okresu wpływów rzymskich oraz z wczesnego średniowiecza (por. W. Heym 1937; 1960; M. J. Hoffmann 1999, s. 175–177; W. Nowakowski 1993, s. 170–171; W. Skrobot 1999; U. Margos, M. Staporek 2004, s. 306–319).

Największe skupienie stanowisk wczesnożelaznych zanotowano na wschód od Jeziora Tynwałdzkiego, na niewielkim wyniesieniu zwanym *Mittelwald*, położonym między dwoma martwymi obecnie jeziorami – *Eyrol See* i *Weißes Bruch*. Wśród nich wyróżnia się największe dotychczas znane cmentarzysko płaskie kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, na którym odnotowano w sumie 109 obiektów (Tynwałd, gm. Iława, pow. *loco*, woj. warmińsko-mazurskie, stan. XXVII). Było ono położone na południowym i południowo-zachodnim stoku wyniesienia. Pierwotnie Heym wyróżnił trzy skupiska grobów (nr 4, 30 i 32) oraz pojedynczy pochówek (nr 27) jako osobne stanowiska (por. W. Heym 1937, s. 162, 170–171), niemniej podczas eksploracji zachowano ciągłą numerację obiektów. Uniemożliwiło to następnie wydzielenie poszczególnych stanowisk w trakcie opracowania materiałów przez A. Łukę (1956), na podstawie ocalałej po wojnie, dobrze zachowanej dokumenta-

cji. Wobec bardzo bliskiego położenia poszczególnych skupisk zostały one potraktowane jako jedno cmentarzysko, na co zdają się także wskazywać ujednoczone formy grobów i wyposażenia.

Na szczególną uwagę na omawianym cmentarzysku zasługuje grób oznaczony numerem 102. Znany był do tej pory jedynie z krótkiego opisu, zaś zabytki, wchodzące w skład jego wyposażenia nigdy nie zostały opublikowane, co mogło stanowić przyczynę szeregu ich błędnych identyfikacji i klasyfikacji w późniejszych opracowaniach. W archiwaliach przechowywanych w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku¹ zachował się sporządzony przez W. Heyma opis grobu oraz rysunki elementów wyposażenia. Z kolei w Muzeum w Kwidzynie², gdzie znajduje się część ceramiki i zabytków wydzielonych ze stanowiska XXVII³, wojnę przetrwał także jeden zabytek z grobu 102.

Obiekt 102 był grobem popielnicowym, w czystym piasku bez widocznej jamy, popielnica nakryta była misą. Położony był obok wczesnożelaznego obiektu 103 – grobu popielnicowego z obstawą kamienną (*neben einer in reinem Sande stehenden Urne mit Deckschale* [tj. grób 102] *steht eine Steinpackung, in der auf dem nacktem Sande eine Urne mit Deckschale steht*⁴ [grób 103]). Wy-

¹ Por.teczka „Tynwałd”. W tym miejscu pragnę podziękować Dyrektorowi Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, Panu Henrykowi Panerowi, za udostępnienie materiałów do opracowania i publikacji oraz Pani mgr Małgorzacie Tuszyńskiej z tego muzeum, za pomoc w dotarciu do nich.

² Za udostępnienie materiałów do opracowania i publikacji, jak też za wszelką pomoc w trakcie pracy nad ich zebraniem ogromną wdzięczność winna jestem Panu dr. Antoniemu Pawłowskiemu, Dyrektorowi Muzeum w Kwidzynie oraz Pani mgr Sylwii Kawskiej-Tatarze z tego muzeum.

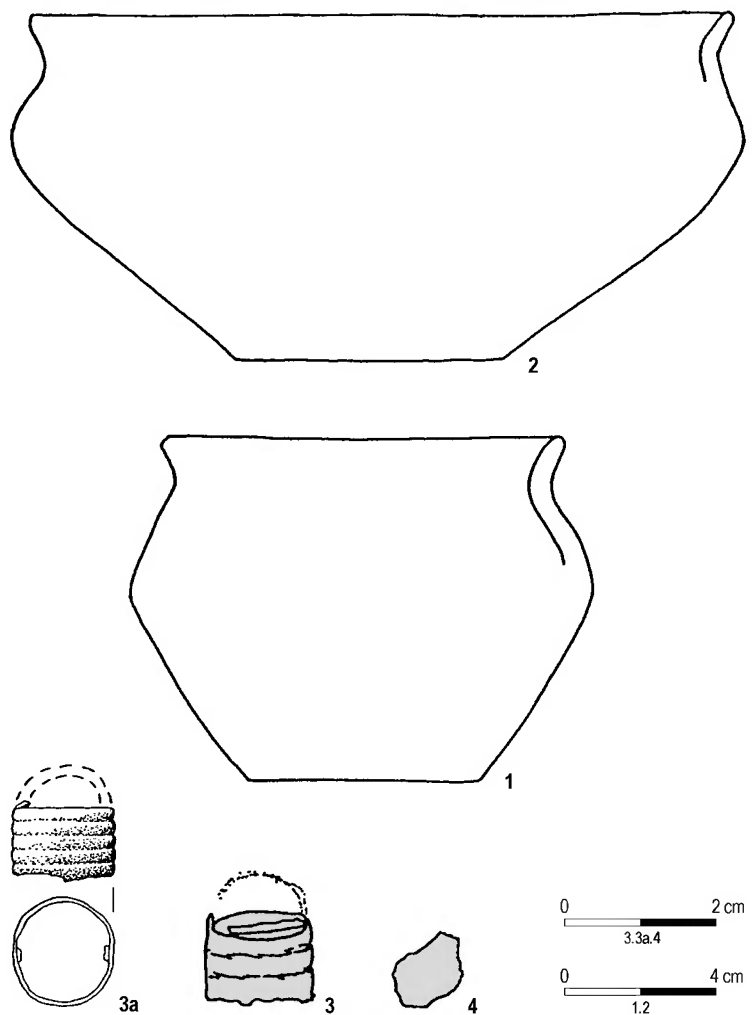
³ Dawny numer inwentarzowy stanowiska: 2392.

⁴ Archiwum MAG,teczka „Tynwałd”.

posażenie grobu 102 stanowiły: 1. Mała popielnica o rozchylonym wylewie i dwustożkowym brzuścu z załosem nieco powyżej połowy wysokości naczynia. Średn. wylewu 10,5 cm, dna 6 cm, wys. 9 cm (Ryc. 1:1). 2. Profilowana misa-pokrywa o rozchylonym wylewie i łagodnym, zaokrąglonym załosem brzuśca. Średn. wylewu 18,5 cm, dna 7 cm, wys. 9,5 cm (Ryc. 1:2). 3. Brązowy wisiorzek wiaderkowaty⁵, o lekko profilowanych ściankach, z niezachowanym uchwytem. Średn. 1,3–1,4 m, wys. 0,9 cm (Ryc. 1:3.3a). 4. Fragment amorficznej blaszki brązowej, być może stanowiącej dno wisiorzka (Ryc. 1:4). Przepalone kości ludzkie znalezione w tym grobie miały należeć do osobnika młodocianego⁶.

Grób ten na podstawie wisiorzka był datowany przez A. Łukę (1956, s. 346) na I wiek po Chr. i uznany za *obiekt luźno związany z resztą grobów wczesno- i środkowolateńskich*. Z kolei w licznych pracach M. J. Hoffmanna (1992, s. 311; 2000, s. 160) podawana jest informacja, że wisiorzek ten, wykonany z żelaznej blaszki, odkryto w popielnicy typu zalewskiego⁷. Chronologia całego zespołu grobowego z wisiorzkiem określona została na młodszy okres przedrzymski lub początek I wieku po Chr. Jednocześnie fakt rzekomego odkrycia „rzymskiego” zabytku we „wczesnożelaznej” popielnicy stanowił jedną z głównych przesłanek tezy o możliwości rozwoju grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodnio-bałtyjskich na Pojezierzu Iławskim nawet do połowy I wieku po Chr. (M. J. Hoffmann 1992, s. 311).

Co można zatem powiedzieć o przynależności kulturowej i chronologii grobu 102? Cechy morfologiczne znanej z rysunku popielnicy pozwalają zaliczyć ją do typu B grupy XVIII wg R. Wołagiewicza (1993, s. 19), obejmującej ostro profilowane zminiaturyzowane naczynia misowate VI grupy (tzw. *Schalenerne*). Naczynia misowate, zarówno „klasyczne”, jak i pochodne od nich egzemplarze XVIII grupy, stanowią przewodnią formę ceramiki okresu późnorzymskiego w kulturze wielbarskiej. Z kolei misa, pełniąca funkcję pokrywy, należy do typu XaA (R. Wołagiewicz 1993, s. 16–17). Typ ten charakteryzuje się wyraźnym wygięciem pod krawędzią wylewu. Obydwie formy, powszechnie spotykane na cmentarzyskach kultury wielbarskiej, datowane są zasadniczo na okres późnorzymski i wczesną fazę okresu wędrówek ludów (fazy B₂/C₁–D – por. R. Wołagiewicz 1993, s. 26, lista 10aA i 18B). Analogiczne okazy znane są z innych stanowisk wielbarskich położonych na wschód od dolnej Wisły, m. in. z Jawt Wielkich/*Gr. Jauth*, pow. iławski, grób 1, Malborka-Wielbarka/*Willenberg*, pow. malborski, obiekt 1686, Rakowca/*Gr. Krebs*, pow. kwi-

Ryc. 1. Wyposażenie grobu 102 z Tynwałdu, stan. XXVII. 1–4 – rysunki zabytków z dokumentacji W. Heyma (Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku), 3a – wisiorzek wiaderkowaty ze zbiorów Muzeum w Kwidzynie. Rys. A. Żórawska
Ryc. 1. Assemblage of grave 102 from Tynwałd, site XXVII. 1–4 – drawings from card-files of W. Heym (Archive of the Archaeological Museum in Gdańsk), 3a – bucket-shaped pendant from the Museum in Kwidzyn. Drawn by A. Żórawska

dzyński, groby 5 i 6, czy Starego Targu/*Altmark*, pow. malborski, groby 62, 193, 240, 248 i 267 (por. J. Andrzejowski, A. Bursche 1987, tabl. VI/1686; W. Heym 1939, ryc. 5h, 6d, 17b.7c; A. Żórawska 2005, tabl. VII/62:1, XXIII/193:1, XXVIII/240:2.3, XXX/248:2, XXXIII/267:1).

Wisiorzek, będący przyczyną dużego zamieszania w literaturze, reprezentuje typ III/3 wg typologii wisiorzków wiaderkowatych opracowanej dla kultury przeworskiej przez P. Kaczanowskiego (1997, s. 68), bądź typu

⁵ W opracowaniu A. Łuki (1956, s. 334), w katalogu, najpierw określony jest jako *wiaderkowaty wisiorzek żelazny*, zaś następnie jako *wykonany z cienkiej blaszki brązowej*. Być może wskutek tej nieścisłości zabytek wszedł do literatury jako wykonany z żelaza (por. np. M. J. Hoffmann 1992, s. 311; 2000, s. 160).

⁶ Informację taką można znaleźć w opracowaniu A. Łuki (1956, s. 334), nie jest jednak podane jej źródło.

⁷ Por. przypis 5. Warto dodać, że wisiorzek ten umieszczony był wymiennie w grobie 74 (wczesnożelaznym) oraz 102 (wielbarskim) (por. M. J. Hoffmann 2000, s. 101, 160).

HI wg I. Beilke-Voigt (1998, s. 55), w ogólnej klasyfikacji tego rodzaju ozdób na terenie całego *Barbaricum*. Obydwa określenia odpowiadają niskim wisiorcom wiaderkowatym wykonanym z poziomo profilowanej blaszki, o średnicy znacznie większej od ich wysokości. Większość egzemplarzy zaliczonych do tego typu na terenie *Barbaricum* zrobionych jest z żelaza. Najwięcej, wyłącznie żelaznych, pochodzi z zachodnich terenów zajmowanych przez kulturę przeworską – z Wielkopolski i Śląska (I. Beilke-Voigt 1998, s. 58, 68, mapa 14). P. Kaczanowski (1997, s. 70, 72) uważa nawet ten typ wisiorców – z cylindrem z profilowanej poziomo blaszki – za szczególnie charakterystyczny dla kultury przeworskiej. Okazy przeworskie datowane są na młodszy i końcowy odcinek późnego okresu wpływów rzymskich. Chronologia pozostałych wisiorców tego typu zamyka się w ogólnych ramach okresu późnorzymskiego.

W kulturze wielbarskiej wisiorci wiaderkowate różnych typów, przeważnie brązowe, pojawiają się w zespołach datowanych na fazę B₂/C₁, niemniej ich upowszechnienie przypada na okres późnorzymski (E. Blume 1912, s. 97–98; por. też A. Kokowski 1997, s. 713). Ze stanowisk wielbarskich znane są obecnie cztery żelazne okazy omawianego typu: trzy, niestety odkryte luźno, pochodzą z cmentarzyska w Słopanowie, pow. szamotulski (K. Przewoźna 1955, ryc. 84:2.4.5), czwarty zaś odkryto w Malborku-Wielbarku, grób 406 (R. Schindler 1940, tabl. 25:7). Wyposażenie grobu stanowiły żelazne wisiorci kuliste, kubooktaedryczny paciorek szklany, kościana szpila, fragment brązowej bransolety (węzowatej?) oraz prostokątne okucie z brązowej blaszki; funkcję popielnicy pełniło naczynie misowate typu *Schalenerne*. Pozwala to jedynie na ogólne określenie chronologii na okres późnorzymski. Analogiczne okazy z brązowej blaszki odkryto w grobie szkieletowym 66 w Linowie, pow. grudziądzki (E. Bokiniec, W. Sosnowski 2001, s. 152, ryc. 3:27), w grobie jamowym 10/60 na cmentarzysku w Goździku, pow. garwoliński (A. Niewęglowski 1984, s. 140, ryc. 7:13) oraz w jamowym grobie 220 na wielkiej nekropoli w Niedanowie, pow. nidzicki (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 44, tabl. LXIII/220:1), przy czym ostatni wymieniony okaz reprezentował wariant II w obrębie grupy H wg I. Beilke-Voigt (typ II/2 wg P. Kaczanowskiego), charakteryzujący się smukłym, długim cylindrem. Egzemplarz z Linowa wystąpił z brązową zapinką kuszowatą z martwą sprężynką typu Almgren 168, wyznaczającą chronologię całego zespołu na fazę C₂ okresu późnorzymskiego (E. Bokiniec, W. Sosnowski 2001, s. 152). Wisiorcowi z Goździka towarzyszyła brązowa zapinka typu Almgren 161 z metopami na nóżce i kabłąku, datująca cały zespół na fazy C_{1b}–C₂ (A. Niewęglowski 1984, s. 146). Z kolei grób 220 z Niedanowa, wobec braku bardziej precyzyjnych wyznaczników chronologicznych (paciorki typu 18, 30b i 142 wg M. Tempelmann-Maczyńskiej 1985), datowany jest ogólnie na fazy C_{1b}–D (W. Ziemińska-Odojowa

1999, s. 44). Prawdopodobnie wisiorci z poziomo profilowanej blaszki odkryto również w ciałopalnym grobie 7/81 na cmentarzysku w Modle, pow. mławski (srebrny lub z posrebrzanej brązowej blaszki)⁸ oraz w grobie szkieletowym 25 w Brulinie-Koskach, pow. wysokomazowiecki (A. Kempisty 1968, s. 424, 443)⁹; w obydwu wypadkach jednak zły stan zachowania uniemożliwia ich pewną identyfikację. Domniemane wisiorci odkryto na obu stanowiskach w zespołach z zapinkami typu Almgren 162, a więc również w późnorzymskim kontekście. Wydaje się, że stosunkowo mała liczba pewnie określonych wisiorców wiaderkowatych omawianego typu¹⁰ na stanowiskach wielbarskich uwarunkowana jest głównie złym stanem zachowania tych delikatnych ozdób. Dotyczy to szczególnie grobów ciałopalnych, w których wyposażenie, zwłaszcza części stroju, nosi ślady ognia.

Należy tu jeszcze wspomnieć o unikatowym wisiorcu-paciorku ze szkieletowego grobu 1325 z Malborka-Wielbarka, stanowiącym bursztynowe naśladownictwo metalowych egzemplarzy z poziomo profilowanej blaszki (R. Schindler 1940, ryc. 69:9)¹¹. Wystąpił on w jednym zespole z zapinką kuszowatą z podwiniętą nóżką typu Almgren 161-162, co pozwala na datowanie całego grobu na okres późnorzymski.

Warty krótkiego omówienia w wypadku grobu 102 z Tynwałdu jest także obrządek pogrzebowy. Z opisu W. Heyma jasno wynika, że popielnica nakryta była misą. Zwyczaj ten jest bardzo rzadko spotykany na cmentarzyskach ludności kultury wielbarskiej. Popielnice nakryte misami lub innymi naczyniami odnotowano do tej pory wyłącznie na stanowiskach położonych na zachód od Wisły – w kurhanie 3 w Odrach, pow. chojnicki (popielnica 1 – por. J. Kmiecinski 1968, tabl. XXXIX), w obrębie wieńca kamiennego nr 1 w Leśnie, pow. chojnicki (tu popielnica nakryta była mniejszych rozmiarów naczyniem wazowatym – por. K. Walenta 1981, s. 198, ryc. 2) oraz w Nowym Łowiczu, pow. drawski (obiekt 78)¹². Z kurhanów 14 i 16 z cmentarzyska w Gronowie, pow. drawski, znane są także miniaturowe naczynka z małymi

⁸ Uprzejma informacja Pana mgr. Jacka Andrzejewskiego z Państwowego Muzeum Archeologicznego.

⁹ Por. też zbiory Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, nr inw. IV/5095:63.

¹⁰ A. K o k o w s k i (1995, mapa 56) zalicza do tego typu jeszcze dwa okazy: z Ciepłego, pow. tczewski, grób III oraz Kozłówka/Kl. *Koslau*, pow. nidzicki, grób XXII. W wypadku dwóch (!) posrebrzanych okazów z Ciepłego ani lakoniczny opis, ani mało czytelna ilustracja nie upoważniają do jakichkolwiek bliższych prób klasyfikacji (por. A. S c h m i d t 1902, s. 123, tabl. VII:79). Z kolei wisiorci z Kozłówka reprezentuje najpewniej wariant VIII wg I. Beilke-Voigt, z trzema żeberkami w górnej, środkowej i dolnej partii cylindra (por. J. H e y d e c k 1892, s. 176, tabl. XIXd).

¹¹ Okaz ten stanowi osobny typ 456b w klasyfikacji paciorków bursztynowych wg M. T e m p e l m a n n - M a c z y Ń s k i e j (1985, s. 80–81, tabl. 17:456b).

¹² Niepublikowane materiały z badań Pani mgr. Krystyny Hahuły; za informację serdecznie dziękuję Panu dr. Adamowi Cieślińskiemu z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

pokrywkami, pełniące funkcje przystawek (R. Wołagiewicz 1977, ryc. 3:1, 9:1). Nakrywanie popielnic spotykane było sporadycznie w przedrzymskiej fazie kultury przeworskiej, wyjątkowo też w zespołach wczesnorzymskich (T. Dąbrowska 1993), jednak popielnice nie były przykrywane „zwykłymi” misami, lecz specjalnie ukształtowanymi pokrywkami. Z kolei misy pełniły często funkcję pokryw na cmentarzyskach kultury oksywskiej, szczególnie na stanowiskach na wschód od dolnej Wisły¹³. Wydaje się, że właśnie tu należy szukać genezy tego rodzaju pochówków na cmentarzyskach wielbarskich. W wypadku grobu z Tynwałdu możliwa jest jeszcze inna interpretacja. Na cmentarzyskach płaskich grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich na Pojezierzu Iławskim, także na stanowisku XXVII w Tynwałdzie, zwyczaj ten stanowił niemal regułę (por. A. Żórawska 2000, s. 20). W tym konkretnym wypadku nakrycie popielnicy misą można łączyć właśnie z wcześniejszą, zachodniobałtyjską tradycją, nie zaś z ewentualną reminiscencją zwyczajów oksywskich. Oczywiście nie ma tu mowy o żadnej bezpośredniej kontynuacji, raczej należy się liczyć z „uszanowaniem” starszych zwyczajów. Przypuszczalnie były one znane ludności wielbarskiej, która zamieszkiwała przecież ten sam obszar i z pewnością zetknęła się ze starszymi nekropolami – dowodzi tego właśnie przykład cmentarzyska z *Mittelwaldu*. Grób 102 wkopany był tak, że nie uszkodził żadnego starszego pochówka, mimo ich bezpośredniego sąsiedztwa, co może wskazywać na znajomość układu przestrzennego nekropoli i, pośrednio, form grobów i elementów obrządku pogrzebowego. Można zatem zaryzykować hipotezę, że zakładając grób na starszym cmentarzysku, kierowano się zasadami, które na nim obowiązywały i były znane, choćby z obserwacji, nowym osadnikiem.

Chronologia zespołu grobowego z obiektu 102 z Tynwałdu może być określona jedynie ogólnie na okres późnorzymski. Wskazują na to zarówno formy ceramiki, jak też ramy chronologiczne występowania analogicznych wisiorów wiaderkowatych z poziomo profilowanej blaszki w kulturze wielbarskiej i na pozostałych obszarach *Barbaricum*. Zarówno datowanie jak i przynależność kulturowa omawianego grobu wykluczają jakiegokolwiek związku z osadnictwem grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, postulowane niejednokrotnie w literaturze.

* * *

Pozostałe stanowiska z okresu wpływów rzymskich z okolic Jeziora Tynwałdzkiego położone są w zupełnie innych częściach tego mikroregionu (W. Heym 1937, s. 161, 171–174; 1960, s. 303–304¹⁴; por. też. U. Margos, M. Stąporek 2004, s. 306–319). Dwie nekropole zlokalizowane były na zachód od Jeziora Tynwałdzkiego, w lasku nad Jeziorakiem (stan. 35/C) oraz między Jeziorakiem a Jeziorakiem (stan. 36/D). Dwa dalsze cmenta-

rzyska, położone były przy szosie Tynwałd-Rudzienice (stan. 37/B i 38/A). Na rok przed wybuchem wojny odkryto jeszcze jedno cmentarzysko wielbarskie, którego lokalizacja pozostaje niestety nieznana (E – W. Heym 1960, s. 303; por. też W. Nowakowski 1993, s. 170–171). Poza większą nekropolią na stanowisku 38/A (30 grobów datowanych na II–IV w. po Chr.), pozostałe stanowiska znane są z odkryć pojedynczych obiektów (37/B – 2 groby, 35/C – 1 grób, 36/D – 12 grobów, datowanych na II i III w. po Chr.). Większe było zapewne także znane z lakonicznej wzmianki stanowisko E.

Pojedynczy grób z wczesnej epoki żelaza (stan. 18) zarejestrowano tylko niedaleko stanowiska 37/B. Poza tym strefy osadnictwa „wczesnożelaznego” i „rzymskiego” pozostawały wyraźnie rozdzielne – zachodniobałtyjskie skupiało się na wschód od Jeziora Tynwałdzkiego, zaś wielbarskie – na południe i zachód od tego zbiornika wodnego. Dobry stan rozpoznania i przebadania okolic *Mittelwaldu* wyklucza raczej możliwość istnienia tu większej wielbarskiej nekropoli. Grób 102 ze stanowiska XXVII jest zatem swoistym ewenementem, może dlatego pominięty został w opracowaniach W. Heyma dotyczących osadnictwa z okresu wpływów rzymskich w mikroregionie tynwałdzkim.

Najstarsze znane zabytki z cmentarzysk wielbarskich wokół Jeziora Tynwałdzkiego pochodzą z fazy B₂, z początku i 1. połowy II wieku Są to m. in. zapinka kapturkowa Almgren 38-39, brązowa zapinka z płytkowatą główką typu Leonów, żelazna zapinka o esowatym kabłąku z kapturkiem na sprężynie oraz zapinka pochodna od silnie profilowanych odmiany mazowieckiej (W. Heym 1937, ryc. 32, 34, 35, 37). Najmłodsze zespoły datowane są na wczesną fazę okresu wędrówek ludów¹⁵. Pojedynczy grób z *Mittelwaldu* mieści się zatem w horyzoncie osadnictwa kultury wielbarskiej na Pojezierzu Iławskim.

Na zakończenie warto jeszcze powrócić do kontekstu odkrycia grobu, będącego przedmiotem niniejszego opracowania. Obiekt 102 ze stan. XXVII w Tynwałdzie jest kolejnym przykładem pojedynczego grobu wielbarskiego odkrytego na nekropoli ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Wypadek taki odnotowano na cmentarzysku kurhanowym w Stolnie, pow. ostródzki, oraz być może w Pomielinie, pow. iławski, również na Pojezierzu Iławskim. W Stolnie (A. Waluś, B. Kowalewska 1999, s. 23, 61, ryc. 15) natrafiono na wkopany w nasyp kurhanu I (z pochówkami kultury łużyckiej i kultury kurhanów zachodniobałtyjskich) grób bezpopielnicowy,

¹³ Np. Bystrzec/*Weißhof*, groby 47, 129, 133, 183, 303, Stary Targ/*Altmark*, grób 270 (W. Heym 1961, ryc. 4:29.30, 6:13.14, 8:1.2.23.24, 9:34.35, 11:25.26). Wydaje się, że zwyczaj ten można interpretować jako kontynuację starszych tradycji grzebalnych, związanych z kulturą pomorską, co zdaje się potwierdzać użytkowanie tych samych nekropoli.

¹⁴ W pierwszym opracowaniu stanowiska te zostały oznaczone numerami 35–38, zaś w drugim – literami A–E.

¹⁵ Wzmiankowane przez Heyma (1960, s. 303) *Fibel mit angegossener Nadelhülse* ze stanowiska 38/A i zapinka ze stanowiska E: *jüngste Fibel führt in die Völkerwanderungszeit*.

w skład wyposażenia którego wchodziły m. in. dwie brązowe zapinki: typu Almgren 41 oraz niezwykle rzadka na ziemiach polskich fibula typu Almgren 247, stanowiąca import z terenów naddunajskich (por. np. E. v. Patek 1942, s. 130–132, tabl. XXIII:2.3.5.6.10). W dwóch pozostałych przebadanych na tym stanowisku kurhanach nie natrafiono na żaden materiał z okresu wpływów rzymskich (por. A. Waluś, B. Kowalewska 1999; M. Mogielnicka-Urban 1981). W Pomielinie (M. J. Hoffmann 1996, s. 82–83, ryc. 8–10) sytuacja jest mniej jednoznaczna – pod nasypem kurhanu, usypanego zapewne w początku XVIII w. i kryjącego cmentarz ofiar epidemii dżumy, odkryto jeden wczesnożelazny grób popielnicowy w obstawie kamiennej oraz mocno zniszczony przez późniejsze pochówki obiekt wielbarski, zapewne także pojedynczy. Jego wyposażenie stanowił m. in. fragment naczynia typu *terra sigillata* z warsztatu w Pfaffenhofen, z grupy Heleniusa (por. L. Tyszler 1999, s. 81), oraz szklany kielich na stopce typu Eggers 189. Obydwa wspomniane groby legitymują się podobną metryką: B₂/C₁ (Stolno) i B₂/C₁–C_{1a} (Pomielin). Jednak w przeciwieństwie do Tynwałdu, ani ze Stolna, ani z Pomielina nie są znane inne stanowiska, które można pewnie łączyć z kulturą wielbarską¹⁶. Można więc sądzić, że w obydwu

wypadkach zamiast ustanawiać nowe miejsce grzebalne, pojedyncze pochówki założono na starszych nekropolach – analogiczną sytuację zaobserwowano np. na cmentarzysku w Mściszewicach/*Mischischewitz*, pow. kartuski, gdzie pojedyncze groby wielbarskie wkopane zostały w nasypy dwóch schyłkowobrazowych kurhanów kultury łużyckiej (XXIII. Amtlicher Bericht..., s. 52–53).

W Tynwałdzie sytuacja przedstawia się zupełnie inaczej, gdyż z najbliższej okolicy znanych jest kilka cmentarzysk funkcjonujących w okresie późnorzymskim. Pojawia się zatem pytanie, dlaczego zmarłego pochowano na starszym, „obcym” cmentarzysku, a nie na jednej z użytkowanych w tym czasie nekropoli własnej wspólnoty. Odpowiedź na nie wymagałaby jednak daleko idących interpretacji, znacznie wykraczających poza ramy niniejszego opracowania i, przede wszystkim, nie znajdujących bezpośredniego poparcia i uzasadnienia w materiale archeologicznym.

Mgr Aleksandra Żórawska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00-241 Warszawa

LITERATURA

- XXIII. Amtlicher Bericht... XXIII. Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archäologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1901, Danzig 1902.
- Andrzejowski, J., Bursche, A.
1987 *Archeologia biblioteczna. Cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie, stanowisko I i w Wielbarku, woj. elbląskie*, [w:] *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–83*, Malbork, s. 233–277.
- Beilke-Voigt, I.
1998 *Frühgeschichtliche Miniaturbjekte mit Amulettcharakter zwischen Britischen Inseln und Schwarzem Meer*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 51, Bonn.
- Blume, E.
1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, Teil I*, Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
- Bokinić, E., Sosnowski, W.
2001 *Wstępne wyniki badań cmentarzyska kultury wielbarskiej w Linowie, gm. Świecie n/Osą, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 6*, WA LIV, 1995–1998, s. 47–152.
- Dąbrowska, T.
1993 *Uwagi o genezie pokryw w kręgu przeworsko-okszywskim w młodszym okresie przedrzymskim*, [w:] *Miscellanea Archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata quae Franciscus Rożnowski redigendum curavit*, Słupsk-Poznań, s. 109–117.
- Engel, C., La Baume, W.
1937 *Kulturen und Völker der Frühzeit in Preußenlande. Atlas des Ost- und Westpreussischen Landesgeschichte. Teil I*, Königsberg.
- Heydeck, J.
1892 *Das Gräberfeld von Kl. Koslau, Kr. Neidenburg, Prussia* 17, s. 171–177.
- Heym, W.
1937 *Die Geschichte der Landschaft um den Tillwalder See auf Grund von Bodenfunden*, „Altpreußen” 2, s. 161–177.
1939 *Der ältere Abschnitt der Völkerwanderungszeit auf den rechten Ufer der unteren Weichsel*, „Mannus” 31, s. 3–28.
1961 *Drei Spätlatènegäberfelder aus Westpreussen*, „Offa” 17/18, 1959/1961, s. 143–170.
1960 *Die Grossgermanenstämme der Wandalen, Burgunden, Goten, Gepiden, Widiwarier im Kreise Rosenberg auf Grund der Grabungen der letzten Jahre*, „Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg (P.)” 10, s. 299–307.
- Hoffmann, M. J.
1992 *Kilka uwag o chronologii grobowej ceramiki grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami (materiały z konferencji)* (red. S. Czopek), Rzeszów, s. 303–313.
1996 *Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie, na Pojezierzu Iławskim*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin* (red. W. Nowakowski), Warszawa, s. 81–92.
1999 *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.

¹⁶ Stolno/Stollen wymienione jest w katalogu pracy C. Engla i W. La Baume'a (1937, s. 260), jako stanowisko z okresu wpływów rzymskich. Jest to jedyna informacja o ewentualnym osadnictwie wielbarskim w tym rejonie, nie potwierdzona przez żadne inne źródła.

- Kaczanowski, P.
1997 *Drochlin. Ciałopalne cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich*, ZNUJ = Prace Archeologiczne 40, Kraków.
- Kempisty, A.
1968 *Birytałne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka*, WA XXXII/4, s. 409–449.
- Kmieciński, J. (red.)
1968 *Odry. Cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim*, Acta Archaeologica Lodziensia 15, Łódź.
- Kokowski, A.
1995 *Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim*, Lublin.
1997 *Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises – Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderung*, BerRGK 78, s. 641–833.
- Łuka, A.
1956 *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Tynwaldzie, pow. suski*, „Slavia Antiqua” V, s. 302–357.
- Margos, U., Stąporek, M.
2004 *Niepublikowane materiały kultury wielbarskiej z okolic Iławy w dokumentacji archiwalnej Waldemara Heyma w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku*, [w:] P. Łuczkiwicz, M. Gładysz-Juścińska, M. Juściński, B. Niezabitowska, S. Sadowski (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin, s. 305–323.
- Mogielnicka-Urban, M.
1981 *Kurhan z wczesnej epoki żelaza w Stolnie, gmina Miłakowo*, RO XII/XIII, 115–147.
- Niewęglowski, A.
1984 *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. siedleckie*, SprArch. XXXV, 1983, s. 131–159.
- Nowakowski, W.
1993 *Kultura wielbarska na wschód od dolnej Wisły. Materiały z dawnych badań i przypadkowych odkryć w zbiorach berlińskich i norymberskich*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 163–181.
- v. Patek, E.
1942 *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Dissertationes Pannonicae II/19, Budapest.
- Przewoźna, K.
1955 *Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły*, FAP V, 1954, s. 60–140.
- Schindler, R.
1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße*, Quellschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 6, Leipzig.
- Schmidt, A.
1902 *Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Reg-Bez. Marienwerder (W.-Pr.)*, „Zeitschrift für Ethnologie” 34, s. 97–153.
- Skrobot, W.
1999 *Weryfikacja badań Waldemara Heyma w okolicy Jeziora Tynwaldzkiego (Pojezierze Iławskie) na podstawie dokumentacji archiwalnej z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, [w:] *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne* (red. M. J. Hoffmann, J. Sobieraj), Olsztyn, s. 139–141.
- Tempelmann-Maczyńska, M.
1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.
- Tyszler, L.
1999 *Terra sigillata na ziemiach Polski, część II: Katalog i tablice*, Acta Archaeologica Lodziensia 44, Łódź.
- Walenta, K.
1981 *Wybrane zagadnienia obrządku pogrzebowego wczesnej fazy kultury wielbarskiej*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej* (red. T. Malinowski), Słupsk.
- Walus, A., Kowalewska, B.
1999 *Kurhan I i II z cmentarzyska w Stolnie, gm. Miłakowo, woj. warmińsko-mazurskie. Materiały kultury lużyckiej, kultury kurhanów zachodniobałtyjskich i kultury wielbarskiej*, „Światowit” Supplement Series P, I, Warszawa.
- Wołagiewicz, R.
1977 *Gronowo 1974. Badania na kurhanowym cmentarzysku kultury wielbarskiej*, MZP XX, s. 7–30.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
- Ziemlińska-Odojowa, W.
1999 *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków.
- Żórawska, A.
2000 *Cmentarzyska płaskie grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich*, Barbaricum 6, Warszawa, s. 9–107.
2005 *Wielokulturowe cmentarzysko w Starym Targu w świetle dotychczasowych publikacji, archiwaliów i ocalałych materiałów*, WA LVII, 2004–2005, s. 111–176.

A WIELBARK CULTURE GRAVE FROM AN EARLY IRON AGE CEMETERY AT TYNWALD IN IŁAWA LAKE DISTRICT

SUMMARY

The region around Lake Tynwałd is one of the best investigated archaeologically in the Iława Lake District. This is mainly thanks to lively activity in 1930^{es} of Waldemar Heym, head of the *Heimattmuseum* in *Marienwerder* (now, Kwidzyn) and Alfred Ruppelt – schoolteacher at *Tillwalde, Kr. Rosenberg* (now, Tynwałd), subsequently head of the *Heimattmuseum* in *Marienburg* (now, Malbork). An outstanding concentration of Early Iron

Age sites east of Lake Tynwałd, on a small elevation known as *Mittelwald*, included the largest flat cemetery of Westbalt Barrow Culture as yet recorded, numbering no less than 109 features (Tynwałd, distr. Iława, woj. warmińsko-mazurskie, site XXVII), situated on the southern and south-western slope of the elevation. The material from the site was analysed and interpreted by A. Łuka basing on surviving pre-1945 documentation.

A deposit of special interest at the cemetery at Tynwałd is grave labelled 'no. 102'; not published in full the assemblage gave rise to some confusion in its identification and culture attribution. The grave had the form of an urn deposited in natural sand; the urn, type XVIII B was covered by a bowl, type XaA in the classification system of R. Wołagiewicz. Grave goods consisted of a bronze bucket-shaped pendant fashioned from horizontally profiled sheet foil (Fig. 1), type HI in I. Beilke-Voigt's classification (at present in the Museum in Kwidzyn). The vessel forms and the pendant classify the assemblage unmistakably as Wielbark Culture of the Late Roman Period; this overthrows earlier culture attribution and dating of the feature to Westbalt Barrow Culture of the Late Pre-Roman Period or the beginning of AD 1st century. At the same time archaeologists lose their main argument in favour of survival of Westbalt settlement in the Hława Lake District until AD 1st century, a hypothesis largely based on the cited incorrect dating and culture attribution of 'grave no. 102' at Tynwałd.

Equally interesting is the geographic context of the grave. It is the only Roman Period site recorded in this part of the micro-region of Lake Tynwałd. Zones of 'Early Iron Age' and 'Roman Period' settlement visibly do not overlap *ie*, Westbalt settlement clusters east of Lake Tynwałd, Wielbark settlement – south and west of the lake. Given the thoroughness of investigation of the Mittelwald it is highly unlikely that a larger gravefield of the Wielbark Culture should have escaped detection. It is a perplexing question why 'grave no. 102', with its Wielbark inventory, was deposited in an older, 'strange' burial ground rather than in one of the gravefields of the Wielbark Culture then in use in the region. Answering this question calls for some strenuous mental exercise and a separate discussion with little hope for much assistance from archaeological evidence at present available.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock//Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2006. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa